

RAHVAPÄRANE FRASEOLOOGIA FR. R. KREUTZWALDI LOOMINGUS

I. Sarv

Eesti kirjanduse ja rahvaluule ring. Juhendaja dots. E. Laugaste

Käesoleva töö ülesandeks on anda käsitus sellest, kuidas Fr. R. Kreutzwald on kasutanud oma teostes rahvapäraseid vanasõnu, mõistatusi, kõnekäände ja mitmesugust fraseoloogiat. Sealjuures on paralleelselt püütud näidata, kuidas esinevad kõnekäänud, vanasõnad jne. rahvasuus, milline funktsioon neil on rahva kõnekeeles ning Kreutzwaldi loomingus.

Käesoleva töö pealkiri on tinglik, ja seda kahel põhjusel: esiteks sellepärast, et tavaliselt ei arvata fraseologia alla vanasõnu ja mõistatusi, sest need moodustavad omaette rahvaluulelise žanri. Käesolevas töös oli aga tingimata vaja käsitleda ka vanasõnu, sest Kreutzwaldi tekstis nad tihti ei esine enam vanasõnadena ning on väga iseloomulikud Kreutzwaldi loominguks. Tinglik on pealkiri ka sellepärast, et vaatluse alla pole võetud Kreutzwaldi kogu loomingut, vaid ainult 6 teost.¹

Mainitud teostes esinevast materjalist pole olnud võimalik näidatena kasutada kaugeltki kõike; on tehtud valik, suurem osa teostes esinevast fraseoloogilisest materjalist on kasutamata.

Võrdluseks ja kontrolliks on kasutatud Eesti NSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Riikliku Kirjandusmuuseumi rahvaluuleosakonna andmeid kõnekäändude ja vanasõnade kohta.

Suuremat tähelepanu on pööratud rahvapäraste võrdluste, vanasõnade, retooriliste hüüatuste ning küsimuste käsitlemisele, sest need aitavad eriti iseloomustada Kreutzwaldi kui rahvakeele rikkuste tundjat ja kasutajat. Kogu materjali lähem käsitus poleks mahtunud käesoleva töö raamidesse. Viimane peatükk taotleb anda vaid põgusat ülevaadet neist tähtsamatest nähtustest, mis esinevad Kreutzwaldi kui rahvakeele kasutaja keeletarvites ning mida esimeses kolmes peatükis pole vaadeldud.

¹ „Reinuvader Rebane” (lühend **RR**), „Paar sammukest rändamise teed” (Paar sammukest), „Narrilased” (**N**), „Mihkel Pöllupapp” (**MP**), „Tuisulased” (**T**), „Üks õöpilt” (**ÜÕ**). Tsiteeritud ka: Kreutzwald, *Jutud* (1953).

Andmed „Reinuvader Rebase” kohta selles osas, mis puudutab selle teose tõlke probleemi F Hoffmannilt, on saadud v.-õp. G. Laugastelt. F Hoffmanni vastavat teost pole olnud võimalik otseselt kasutada.

1

Kreutzwald kui oma aja parim rahvakeele tundja on oma loomingus hoolega kasutanud rahvakeele rikkusi, sealhulgas ka tabavaid rahvapäraseid võrdlusi.

Üheks olulisemaks jooneks kõnekäändude juures on piltlikkus, mis on saavutatud võrdluse või antiteesi kaudu. Et muuta kõnet, väljendeid ilmekamaks, tabavamaks, selleks on rahvas tihti kasutanud võrdlusi. Osa neist on oma mõjuvuse, piltlikkuse ning löövuse tõttu omakorda muutunud laialt tuntud kõnekäändudeks. Võrdluse aluseks on võetud objekte nii elus- kui ka eluta loodusest, nii inimeste endi hulgas kui ka loomariigist. Konkreetne pilt võrdluse kaudu aitab muljet intensiivistada ning on seda mõjuvam, mida tabavam on võrdlus, mida lühem ning täpsem ta on. Kõnekäändude ülesanne on tekitada piltlikke kujutlusi, anda ülesandeid ning selle kaudu muuta mõtet elamuslikumaks.

Neil alustel kujundatud pildi kaudu annab rahvas ka oma hinnangu nähtuste või teiste inimeste kohta neid kas kritiseerides või heaks kiites, kuid harva jäädes erapooletuks. Hinnang on positiivne või negatiivne olenevalt sellest, milline on võrdlusalus, pilt, mis on loodud, millega või kellega võrreldakse inimest või ka nähtusi.

Väga iseloomulik on kõnekäändude võrdlus loomadega, mille kaudu antakse kas positiivne või negatiivne hinnang inimesele, ta tegevusele, ta taunitavatele või meeldivatele omadustele. Hinnang antakse selle looma omaduste kandmisega inimesele, kellega on inimest või tema tegevust võrreldud. Hinnang on järelikult kas positiivne või negatiivne olenevalt sellest, millise loomaga (või linnuga) on inimest ja tema tegevust võrreldud. Negatiivset hinnangut märgib näiteks võrdlus hundi, rebase, sea jt., kusjuures sel negatiivsusel üksikute võrdluste puhul on muidugi eri varjundid. Nii tähendab rahva karakteristikas rebane — kavalust, omakasu, silmakirjalikkust, kiskjalikkust; hunt — õelust, kurjust, kiskjalikkust; siga — laiskust, mustust, rumalust; lammas — rumalust, argust; hobune — töökust ja vastupidavust.

Juba muinasjutus antakse igale loomale kindel karakter: üldse hindab rahvas looma rumalaks, targaks, kavalaks, südamlikuks, lihtsameelseks jne.

Sellist rahvaluulele omast karakteriseerimisvõtet on üsna laialt kasutatud kirjanike poolt. Selliste võrdluste kaudu väljendatakse nähtuste ja omaduste kohta pilget, ironiat, satiiri, aga ka huumorit.

Ka Kreutzwald arendab võrdlemisi laialt sellist võtet. Tema „Reinuvader Rebane” on terveni selline teos, kus inimühiskonnas

esinevad pahed ja puudused leiavad kritiseerimist mitmesuguste loomade ning nendevaheliste suhete satiirilise kujutamiseks.¹ Nii paljastab ta valitseja piiratud ning rahahimu lövi kujus, hundi ja rebase, kujul kiskjalikke ülemkihte, naeruväärses valguses paista lastud väike spits kehastab väikekodanlast, kadakat, oinas vaimulikku jne.

Kreutzwaldi teostes esineb terve rida ilmekaid võrdlusi, mida tuntakse ka rahvasuus. Selliseid võrdlusi eeskujuteostes pole. Näit.: „Kuninga kotta astudes näggi Reinowadder perrekat waenlaste ulka, kes ots'e'g'o k a a r n a d r a i s a ü m b e r t e m a s u r m a p e a l e w a l w a s i d” (RR, lk. 98)

Rahvapärase võrdlusega on siin ilmekalt edasi antud Reinuvaderi vaenlaste verine kättemaksuhimu, kes ise tegelikult rebasest palju paremad polnudki.

Nagu Kreutzwaldi teoste lähem vaatlemine näitab, on ta väga hästi ning suures valikus tundnud rahvapäraseid väljendeid, sealhulgas ka võrdlusi. Kreutzwald on neid keele ilmekamaks muutmise vahendeid väga osavasti ja mitmekesiselt osanud ära kasutada. Tihti on Kreutzwald võrdlusi ka laiendanud, omamoodi ümber teinud, andes sealjuures võrdlusele teistsuguse varjundi.

Näiteks on üldtuntud rahvapärane väljend — k a d u s k u i t i n a t u h k a (H III 21, 166 (12) — Otepää). Kreutzwaldil esineb see aga kujul: „Hansu vigane käsi k a d u s s e d a m a i d k u i s u l a t u d t i n a u n u s t u s e t u h k a” (MP 1871/60)

Rahvapärane lühike tabav võrdlus, kus tähtis osa on alliteratsioonil (*t — t*), on kasutamist leidnud, aga hoopis teisel kujul, nimelt metafoorina. Rahvapärase võrdluse kokkusurutus on küll kadunud, alliteratsiooni ja võrdlust värvi alusel pole enam nii reljeefselts tunda, ka mõte on avardunud. Kuid seda oligi Kreutzwaldil antud juhul tarvis.

Tublisti on laiendatud ka rahvapärast võrdlust l a u l i s k u i ö ö b i k : „Nende vaga lapselik meel l a u l i s Loojale niisama teadmata laulo kenadusest, kui ö p i k t o o m i n g a o k s a p e a l” (Paar sammukest, lk. 8).

Võrdlusi on kasutanud Kreutzwald mitmesugusel kujul ja mitmesugustes konstruktsioonides. Nii esineb tal väga tihti tavalist k u i a b i l m o o d u s t a t u d v ö r d l u s t , m i s o n ü l d t u n t u d k a r a h v a s u u s , n ä i t . : „Need sõnad l e i k a s i v a d k u i t e r a v a n o a g a m u l l e s ü d a m e s s e” (MP, 1867/49—50) või „Seitsme aastasel Mariel oli lugemine s e l g e k u i v e s i” (Paar sammukest, lk. 38) või „pistsin k u i t u u l p u n u m a” (RR, lk. 85) või „Noh, seal tullid siis essiteks üks ja teine Narrilane, ostis u e k a s s u k a j a k ä i s k u i i l p a r r a k a s m ö d a m a a d ü m b e r” (N, lk. 45)

Ülaltoodud võrdlused esinevad laialdaselt rahvasuus ning Kreutzwald on neid umbes samas vormis ja samas mõttes oma lausetesse põimides ära kasutanud.

¹ Fr. R. Kreutzwald, Reinuvader Rebane, Tartu, 1850, lk. 1 (moto).

Iseloomulik Kreutzwaldi teostele on rahvapärase võrdluse elementide ja mõtte kasutamine nii, et see tema teostes enam sõnasõnalt samasuguses vormis ei esine, küll aga annab just võrdluse terava mõtte veidi varjatumas vormis, kuid väga mõjuvalt edasi. Eriti sageli kasutab Kreutzwald sellist võtet mõistujuttudes („Narri-lased” „Tuisulased” jt.). Just tänu sellele, et võrdlus on rahva-suus populaarne ning et lugeja seda tunneb rahvapärases esituses, võib selliste väljendite kasutamist ka veidi muudetud kujul lugeda õnnestunuks, sest mõte, mida kirjanik on tahtnud sellega väljendada, on selge ning tabav. Sellise võtte kasutamine mõistujuttudes on sobiv, arvestades jutu kui terviku üldist iseloomu. Mõistujutu raamides on sellised kaudsed võrdlused orgaaniliselt seotud sisuga ja aitavad seda paremini esile tuua.

Näiteks paljastab ning naeruvääristab rahvas kõrkust, upsakust ja rumalat eneseusaldust võrdlusekujulise kõnekäänuga *t o r e n i i k u i (h) e r n e k o n n m ä t t a o t s a n* (HR 5, 109 (3) — Otepää) tihti ka lihtsalt *n a g u k o n n m ä t t a o t s a s*.

Võrdlus konnaga annab kõnekäänule halvustavalt pilkava tooni, näidates samal ajal, mis on sellise tühise upsakuse ja kõrkuse taga (mätta otsa ronimist ei saa pidada kuigi suureks kangelasteoks). Kreutzwald kasutab selle kõnekäänu elemente, loob nende abil umbes samasuguse pildi uhkeldavast ning hädaldavast konnast mättal vana kirjaviisi pooldajate ja kaitsjate pilkamiseks „Tuisulastes”: „ Kui keegi mõistlikum nende hullamise jampsi ei läinud sõitlema, pages viimaks mõni *k o n n* mudast *m ä t t a l e* ja hakkas krooksuma, et kõik laululinnud metsast ära peletas. „Krooks, krooks! ärge rikkuge meie nurgelisi rattaid” ” (T, lk. 385)

Üldse on Kreutzwald võitluses tagurlaste vastu halastamatu. Samas teoses iseloomustab ta vana kirjaviisi pooldajate piiratud järgmise rahvapärase väljendiga: „Mitu ei näinud nii kaugele, kui ta nina ots ulatas, veel vähem, mis üle selle piiri sündis” (T, lk. 373).

Rahva hulgas kasutatakse veel nii et kujulisi võrdlusi, kusjuures nii jääb kiirkõnes tihti ära. Et abil moodustatud võrdlusi esineb Kreutzwaldil tihti, näit.: „ ja rapputas mehkikest, et abbe w ä r r i s e s j a i n g r i n d o k i n n i j ä i ” (RR, lk. 5) või „Mina andsin jalgile lõhna, et kannad w ä l k u s i d ” (RR, lk. 85).

Olgugi et „Reinuvader Rebane” pole Kreutzwaldil algupärane teos, on ta selle kohandamisel eesti oludele ja tõlkimisel eesti keelde kasutanud eesti keele rikkalikku fraseoloogiat.

Hoopis vähem esineb rahvasuus võrdlust, mis on moodustatud kombel sõna abil. Kreutzwaldil esineb seda aga korduvalt. Nii esineb rahvapärane võrdlus (hoope) sadas kui rahet Kreutzwaldil ühel juhul: „Seal s a d d a s iggalt poolt matsusi eesli selga kui r a h h e t ” (RR, lk. 113), teisel juhul aga: „Kiwwid lendasid iggalt poolt ja matsud s a d d a s i d r a h h e k o m b e l k a r r o

selga" (RR, lk. 23). Viimasel juhul tundub võrdlus olevat kohmakam ning võõrapärasem.

„ ehk tema kül kellelegi halwa sõna ei anna, siiski käia tal lõuad lõuguti kombel, kui ta korra noomima hakkab" (MP, 1865/33). Ehkki ülaltoodud võrdlus pole üldtuntud, on Kreutzwald siin kasutanud rahvapäraste kõnekäändude tuntud võtet — alliteratsiooni. Piltlikkus on võrdlemisi ere ning tabav, seega ka kõnekäänd ise meelde jääv. (Lõugade väle liikumine sõimlemise juures meenutab linalõuguti töötamisel kaane liikumist üles-alla.)

Kreutzwaldi lause on tihti pikk ja keeruline. Sellisesse lausesse põimib Kreutzwald osavalt üldtuntud rahvapäraseid võrdlusi, kuigi need on vastavalt lause struktuurile kohandatud või lause sisule vastavalt ümber tehtud. Järgneva näitena osa ühest Kreutzwaldi lausest: „ siis tuleks hõlpsal viisil nii palju raha kokko, et võlg maksetud saaks ja peremehel tungi ei oleks, kiriku roti kombel paljast maeast välja minna" (MP, 1865/57) Siin on Kreutzwald püüdnud mitte otseselt, vaid kaudselt ning piltlikult väljenduda. Rahvasuus tuttav võrdlus *v a e n e k u i k i r i k u r o t t* on põimitud lausesse nii, et esile on toodud ainult võrdluse see pool, millega on teatud olukorda (vaesust) võrreldud.

Tihti on tarvitatud ka sidesõnade *j u s t k u i, o t s e k u i* (ka *n a g u*) abil moodustatud võrdlusi, näit.. „ jampsis kange vallo pärrast otsego pööranen" (RR, lk. 22). Sellisel kujul esineb see võrdlus ka rahvasuus. Kreutzwald on selle kõnekäändu Goethe't tõlgitud tekstile omalt poolt tervikuna juurde lisanud.

Korduvalt on Kreutzwald kasutanud võrdlust *k ä i b k u i k a s s ü m b e r p a l a v a p u d r u*, mis väljendab eriti aktiivset lipitsemist, meelitamist, teatud mõttes ka pealekäimist, näit.: „Seda tehti ka Ülevainul, ja kadunud Põllupapp käis kui kass ümber palava pudru ja püüdis langu kukru suud laiale venitada, et mõni kopikas sealt välja tuleks, aga usuvad kostis: „Kui Jumal oma viitsa inimese peale paneb, siis teeb tema seda pattude karistuseks, et Soodoma lapsed tema poole ennast pööraksivad" " (MP, 1871/64)

Matkides usuvendade silmakirjalikku ning piiblist võetud tsitaatidega opereerivat kõnet, paljastab Kreutzwald satiiriliselte nende tõelist ahnitsevat olemust. Peale üldtuntud võrdluse, millest oli juba kõnet, esineb toodud näites veel mitu fraseoloogilist väljendit (*k u k r u s u u d l a i a l i v e n i t a m a, v i t s a p e a l e p a n e m a*, (tema) poole ennast pöörama).

Kreutzwald kasutab veel tervet rida sisulisi võrdlusi, mis seda välise vormi poolest pole. Rahvasuus on väga levinud sellised väljendid, nagu *ü h e s t s u u s t* (just kui ühest suust), näit.: „Nõumehhed ütlesid ü h e s t s u u s t" (RR, lk. 27), „Ehk kül kõik sulased kui ü h e s t s u u s t k o s t s i d, e t n e i l " " (MP 1867/40)

Rahvasuus vähem tuntud, aga väga piltlik ja ilmekas võrdlus esineb järgmises näites, mis Kreutzwaldi poolt on lisatud Goethe lühendatud teksti tõlkele, samuti nagu ülaltoodud väljend *ü h e s t*

s u s t: „Mesikäpp ja Kriimsilm nälpasid keelt, otsego olleks jubba Reinowadderi mauk kerrisel olnud” (RR, lk. 87). Kreutzwaldi poolt on lisatud ka väljend keelt nälpama.

Korduvalt on Kreutzwald kasutanud rahvapärast võrdlust, kus mingit nähtust on võrreldud küünemustaga, näit.: „Sino suggulasi ei karda ma mitte küüne musta võrra” (RR, lk. 135), s. o. mitte sugugi. Sama võrdlus täielikumal kujul esineb „Mihkel Põllupapis”, näit.: „Muidugi teada, ei olnud seal juures teenistusse pakkujatel kellelgi küüne musta väärt süüd, vaid ” (MP, 1867/39—40).

Veel lihtsamal kujul esineb see „Ühes ööpildis”: „Tihavere kõrt-sist tulijate nähtud ja kuulnud lugusid usun mina ja ei taha mitte küüne võrra neist maha salata . . . ” (ÜÖ, lk. 176).

„Reinuvader Rebase” puhul on tähelepandav see, et ümber töötades F Hoffmanni ja Goethe teoseid, on Kreutzwald väga palju väljendeid küll tõlkinud, kuid on teoste keelt ka omalt poolt rikastanud eesti rahvapärasele fraseoloogiale iseloomulike väljenditega, on lisanud omapoolseid täpsustavaid seletusi, et üht või teist küsimust emotsionaalsest küljest paremini valgustada. Seda on ta tihti teinud just rahvapäraste väljendite abil. Näiteks on viimastena toodud võrdlused Kreutzwaldi enda poolt lisatud.

Kreutzwaldi teostest on rahvapäraste võrdluste poolest eriti tähelepandavad „Reinuvader Rebane” ja „Mihkel Põllupapp”

2.

Vanasõnad, mis moodustavad töötava rahva suulis-vaimse loomingu kõige lühema ja populaarsema žanri, väljendavad tema looja paremaid püüdlusi ja unistusi. Vanasõna on iseseisev žanr, lühike, kondenseeritult ning tabavalt sõnastatud poetiline, õpetliku sisuga mõtteavaldus; mitmete põlvede elukogemuste summa, üldistus üksikogemustest, tervest reast üksiksündmustest ning selliselt ta jagabki oma elukogemusi teistele.¹ Tavaliselt vanasõna ei väljenda oma õpetust otseselt, vaid teeb seda pildi kaudu. Kuid vanasõna mitte ainult ei õpeta, kuidas elu peab olema, vaid näitab ka, kuidas ta tegelikult on. Kõnekäändudel õpetlikku tendentsi ei ole. Kui vanasõna on omaette mõtteliselt lõpetatud tervik, siis kõnekäänd seda ei ole. Lõpliku mõtte saab kõnekäänd ikka alles kontekstis. On olemas kõnekäände, mida võib tarvitada mitmes tähenduses. Tähendus oleneb sel juhul loomulikult kontekstist.

Vanasõnale on omane suur üldistamise ja tüpiseerimise võime. Nähtustest ja asjadest tuuakse esile ainult kõige olulisemad jooned, sealjuures ilmneb ka suhtumine kõnesolevasse ning kindel hinnang selle kohta. Väärtuslikum osa vanasõnadest seab oma eesmärgiks

¹ Ed. Laugaste, Rahvaluulelisi aineid S. H. Vestringi eesti-saksa sõnaraamatu käsikirjas. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised nr. 38, Tartu, 1955, lk. 167 jj.

võitluse töötava rahva eesrindlike ideede eest. Kuid nagu muudeski vaimse elu nähtustes, nii ka vanasõnades ilmneb võitlus reaktsioonilise ja eesrindliku osa vahel. Vanasõna peab olema meeldejääv ning löögijõuline, et üldse püsida rahvasuus ning olla populaarne; järelikult ta peab olema võimalikult lühike. Siit on tingitud ka asjaolu, et vanasõna suudab haarata ainult nähtuse üht külge. Et sellest hoolimata edasi anda terviklikku ning üldistavat mõtet, tuleb olla äärmiselt ökonoomne sõnades ja kunstilistes võtetes. Sellele vanasõnade iseärasusele on tähelepanu juhtinud M. Gorki, kes soovib kirjanikel tutvuda kõnekäändude ja vanasõnadega, sest „vanasõnad ja kõnekäänud vormistavad eeskujulikult kõiki töötava rahva elu- ja sotsiaal-ajaloolisi kogemusi, ja kirjanikule on hädavajalik tutvuda materjaliga, mis õpetab talle sõnu nagu sõrmi rusikasse kokku suruma ja kasutama teiste poolt kokkusurutud sõnu, harutama neid lahti nõnda, et paljastuks neis peidetud, mis on ajastu ülesandele vaenulik, surnud.”¹

Mitte kõik vanasõnad pole ühteviisi väärtuslikud. Väärtusliku osa kõrval esineb ka selliseid, mis kajastavad piiblimoraali ja ekspluataatorlike klasside vaateid, nende „elutõde”. On ka selliseid vanasõnu, mis on loodud küll töötava rahva poolt, kuid neid saavad mõnikord kasutada ka töötavale rahvale vaenulikud kihid.

Kui vaadelda vanasõnu, paistab silma, et neid on põhiliselt kahte liiki. Nende liikide vahel tuleb kindlalt vahet teha.

1) Ühed töötava rahva ideoloogiat väljendavad vanasõnad fikseerivad pikaajaliste loodusest või inimeste elust tehtud tähelepanekute tulemusi ning on püsiva väärtusega ka tänapäeval, näit.: „ suur tük a a b su [u] lõ h ki” (RR, lk. 122).

2) Teise liigi puhul tuleb silmas pidada, et vanasõnu ei tohi vaadelda kui mingit absoluutset tõetera või õpetussõna. Vanasõna on oma ajastu ühiskondlike tingimuste produkt, üldistus omaaja tingimustest, mida on võimatu üle kanda teistesse ühiskondlikesse tingimustesse, tegemata suurt viga. Vanasõnu ei või lahutada nende ühiskondlikust pinnasest, millest nad on võrsunud, ning kanda üle teise ühiskondlikku korda kui absoluutset tõetera. Seda on teinud M. J. Eisen, kes tahtis kõiki vanasõnu taandada „kristliku moraali” alusele.²

Kui Kreutzwald „Reinuvader Rebases” paljastab feodaalset ühiskonda, seal valitsevaid „seadusi” ning kohtupidamiskorda, siis laseb ta ühel kiskjal lojutada teist: „Olge murreta, vana sõna ütleb: Ke'l kukkur, sel'l kohus” (RR, lk. 98). See vanasõna väljendab õigesti feodaalse korra tingimusi, kus ta on loodud, rahva tähelepanekuid selle kohta, et ekspluataatorlikus ühiskonnas on õigus alati neil, kellel on raha. Sama vanasõna säilitas oma aktuaalsuse ja lõovuse ka kapitalistlikus ühiskonnas, sest säilisid ekspluataatorlikud suhted, ekspluataatorlikud klassid, rahalised suhted aga muutusid veelgi mõõduandvamateks kui feodaalühis-

¹ M. Gorki, Kirjandusest, Tallinn, 1948, lk. 234.

² Vt. M. J. Eisen, Meie vanahõbe (1913), Tartu, lk. 27.

konnas, inimese hindamine temale kuuluva rahapunga järgi veelgi reljeefsemaks. Järelikult on vanasõna aktuaalsuse säilimine antud juhul teises ühiskondlikus formatsioonis täiesti seaduspärane. Et sotsialistlikus ühiskonnas puudub sel vanasõnal ühiskondlik alus, siis on ta ka paratamatult kaotanud oma aktuaalsuse ning kaob käibelt. Esialgu püsib ta veel mälus, nagu püsivad mälus pildid jutustuste või värsside, aga ka vanasõnaliste formulatsioonide kujul vanast iganenud ühiskondlikust korrast, kus inimene oli inimesele hunt.

Et kõikide vanasõnade sisu alati ei väljenda objektiivset tõde, et on ka selliseid, mis on loodud ilmselt valitsevate klasside huvides, seda näitab Kreutzwald oma „Tuisulastes” kus ta pilkab vanameelseid, vanadest „tõdedest” kinnipidavaid tagurlasi: „Kellele jumal ameti annab, sellele annab ta ka meelemõistust! Seda Tuisulast päritud vanasõna peetakse veel tänapäeval mitmes paigas tõeks” (T, lk. 373)

Kreutzwald iseloomustab hästi ekspuataatorlikku ühiskonda, seal valitsevaid seadusi ning väljakujunenud tavasid. Reinuvader kui selle ühiskonna tüüpiline liige tunneb hästi neid seadusi ja tavasid, ta teab, et „weiksed wargad pu[u]akse wõlla, suure d t õ s t e t a k s e t õ l d a” (RR, lk. 95), ning käitub vastavalt sellele. Ja tõesti, ta ei eksi oma arvestustes: tema käsi käib lõpuks väga hästi, tema vaenlased jäävad aga häbisse ja viletsusse.

Kreutzwald on oma loomingus üsna tihti tarvitanud vanasõnu, põimides neid osavasti kas autoripoolsesse teksti või lastes vanarahva tarkust väljendada mõnel tegelasel. Tihti annab ta sellega hinnangu ühele või teisele nähtusele. Näiteks järgmises katkendis, sissejuhatuseks „Narrilastele” kirjutab Kreutzwald: „N a r r i l a s e d, kellest meie tännavuses Kalendris lühhidalt tahhame juttustada, on üks perrekas rahvasuggu Ma-ilmas, mis — e h k t e d d a k ü l e i k ü l w e t a e g g a k ü n t a — isseenesest rohkest kossub ja siggineb” (N, lk. 42). Rahvasuus on laialt tuttav irooniline vanasõna lolle ei künta ega külvata — need kasvavad ise enesest, mida kasutati tihti sel juhul, kui keegi oli midagi lausa rumalasti teinud. Nagu vastuseks öeldi ülaltoodud vanasõna, et väliselt „lohutada” ennast ja teisi: selliseid asju ikka juhtub. Sisuliselt on see aga range hinnang inimese pihta, kes on rumalasti toiminud. Oma tekstis pole Kreutzwald ära toonud tervet vanasõna, vaid on kasutanud ainult iseloomuliku osa sellest, mis üsna selgesti annab kätte vanasõna mõtte. Nii pole tal olnud tarvis otseselt öelda, et ta tahab jutustada rumalatest inimestest, vaid kaudselt, lastes üldtuntud vanasõnal enda eest rääkida, mis teeb seda hoopis mõjukamalt, andes lugejale kergesti lahendatava mõistatuse. Igaüks teab, kellest on jutt. Kaudselt annab ta sellele ka vastuse, milleni lugeja jõuab siis, kui ta meenutab vastavat vanasõna. Et vanasõna on üldtuntud, siis tuleb pidada sellist võtet õnnestunuks. Kreutzwaldi tekstis ei saa seda väljendit enam pidada vanasõnaks antud vanasõnale omase pildi ja iseloomulike sõnaühenditega, mida aitab

koos hoida alliteratsioon (k — k), siis on sellele vanasõnale vaid vihjatud.

Umbes samuti kui eelmise näite puhul vanasõna on Kreutzwald kasutanud koguni mõistatust. Inimest kirjeldavast üldtuntud mõistatusest on kasutatud just kirjelduse osa, lahendus jääb lugejale endale juurde mõelda. Et mõistatus ise on üldiselt tuttav, pole lahenduse leidmine kuigi raske. Näit.: „Nimetatud Narrilased käivad püsti kahhe jalla peal ja on muidogi pea aego meie sarnatsed: ark al, paun peal, pauna peal rist, ja risti otsas nup — agga sest tükkist meist teistwisi, et nende nuppus middagi warra ei leita” (N, lk. 43).

Võrdlemisi laialt tuntakse filosoofilis-esteetilist vanasõna sõõ, mis küps, rä ägi, mis tõsi. Kreutzwald on selle ära kasutanud oma jutustuses Mihkel Põllupapist järgmiselt: „Põllupap on vana auus mees” — ütles üks — „mis ma Hansu suust olen kuulnud, ja tema mees ei rä ägi ial valet, vaid sõõb, mis küps ja rä ägi b, mis tõsi on” (MP 1866/42). Ka siin on Kreutzwald muutnud vanasõna vormi, õige vähe küll, aga siiski nii, et see ei esine enam vanasõnana. Vanasõna, mis väljendab rahva ideaali ausast inimesest, on muutunud siin piltlikuks — sügavamõtteliseks kaudseks võrdluseks konkreetsest inimesest, kes nii toimibki, nagu seda nõuab rahva ideaali kajastav vanasõna.

Kreutzwald laseb tihti oma tegelastel viidata vanasõnadele, kasutades neist ainult osa, näit.. „Oho, Lane-issand! Kas enda silmas palki teie ei näe” (RR, lk. 6). Siin laseb Kreutzwald rebasel meenutada üldtuntud lugu sellest, kuidas teise süü või pahed tehakse väga suureks, kuid enda veelgi suuremad pahed ei tule üldse arvesse. Sama mõtet väljendab vanasõna: O m a s i l m a s e i n ä e p a l k i, teise silmas näeb aga pindu. Sama vanasõna esineb ka piiblis, kuid on rahvasuus niivõrd kodunenud, et selle päritolule vaevalt keegi enam mõtleb. Olenevalt olukorrast on Kreutzwaldi poolt kasutatud väljendil ka teine eesmärk: paljastada rebast ja määra, kes tahavad rahvatarkust salakavalalt moonutades seda ära kasutada isiklikes huvides, antud juhul oma kelmuste õigustamiseks ning kinnimätsimiseks. Kreutzwald on ilmselt selle päritolu teadnud ning on meelega lasknud jüst rebasel end õigustada piiblist võetud, kuigi rahva hulgas kodunenud väljendiga, tõstes sellega esile Reinuvaderi osavust keerulistes olukordades laveerimisel ja mitmesuguste kilpide kasutamisel. Hoffmannil, kellelt see osa tekstist muidu on tõlgitud, seda vanasõnalist väljendit ei esine. See on Kreutzwaldi enese poolt juurde lisatud, et Reinuvaderi kavalust ning laveerimisostust paremini esile tuua.

Rebane kui tõeline rahvavaenlane, kiskjalik vagatseja, kasutab tihti rahvatarkust, rahva tähelepanekuid kurjasti enda õigustamiseks. Sealjuures näitab Kreutzwald mõjuva ironiaga, mis selliselt kasutatud „tarkuse” taga peitub. Näiteks pärdik, käitudes põhimõtte järgi: hunt hunti ei murra, õigustab oma eestkostmist salakavala ja kuritegeliku rebase eest vanasõnaga: „Suggu-

wõssa ei wõi ükski sallata; verri on paksem kui wessi” (RR, lk. 104).

Veelgi ilmekam on lugu maost, kelle heasüdamlik talupoeg päästab lingust, mille tasuks madu töötab talumehele mitte viga teha. Madu ei suuda oma töotust pidada, unustab heateo, talumehe protestile aga leiab hea „vabanduse”, mille avaldab vanasõna kujul: „,Ä d d a a j j a b [h] ä r j a k a e w o!” kostis maddo: „Mul on nälg käes.”” (RR, lk. 105).

Näitena, kuidas vaenulikud klassid võivad vanasõnades väljendatud tähelepanekuid ja tõekspidamisi ära kasutada oma huvides, toome vanasõna k u i d a s t ö ö , n õ n d a p a l k. Vanasõna ise on väga vana ja on väljendanud töötava rahva õiglast nõuet. Tootja on stiihiliselt jõudnud järeldusele tootmisprotsessis töö kui ühiskondlike väärtuste mõõdu olemusest. Ekspluataatorlike klasside poolt on seda vanasõna aga kasutatud tõlgitsuses, nagu saaks tööline klassiühiskonnas õiglast tasu töö eest, et toimub õiglane materiaalsete hüvede jaotus. Nii käsitleb seda küsimust juba 1732. a. A. Thor Helle („Wie einer arbeitet, so wird auch ihm gelohnt”) Kuid see vanasõna on aktuaalne ka tänapäeval, sotsialistlikus ühiskonnas, on kooskõlas tänapäeva tegelikkusega, kus jaotamise aluseks on töö ühiskondlik väärtus.

Esitatud vanasõna ei tarvitse leida kasutamist alati otseses tähenduses. Sama vanasõna esineb ka üle kantuna teistele suhetele ja olukordadele, esinedes sealjuures pildi kujul. Kreutzwald näitab, kuidas rebane, soovides kinni mätsida oma kuritegelikke vempe, ajab süü vaese Mesikäpa peale ning püüab ennast sel kombel puhtaks pesta, sest „K u d d a t ö ö , n õ n d a p a l k” (RR, lk. 44), järelikult: ärgu Mesikäpp kaevaku tema, rebane peale, süüdistagu parem iseennast. Õnnetus on palgaks tema enda tegudele.

Rohkesti on Kreutzwald kasutanud vanasõnu oma pikemates jutustustes „Reinuvader Rebane” ja „Mihkel Põllupapp” Eriti iseloomulik selle poolest, kuidas rahvatarkust võib kasutada rahvale vaenulike jõudude poolt, on „Reinuvader Rebane” Kõik „Reinuvader Rebasest” näidetena toodud vanasõnad on Kreutzwald ise kas Hoffmanni või Goethe tekstile omapoolse täiendusena juurde lisanud. Juba käesolevas töös käsitletud teoste põhjal võib öelda, et Kreutzwald on meie vanasõnu väga hästi tundnud. Seda kinnitab ka Kreutzwaldi pärandi hulgas säilinud käsikiri rohkem kui tuhande vanasõna ja kõnekäänuga.

3

Rahvapärane retooriline hüüatus ja küsimus ning lisalause on Kreutzwaldi teoste keelele võrdlemisi iseloomulik.

Kui jälgida tähelepanelikult rahva igapäevast kõnet, võib peagi märgata, et see on täis mitmesuguseid hüüatusi, vahemärkusi, küsimusi jne., millega reageeritakse teatud asjadele või nähtustele. Need

võivad olla imestuse, kohkumise, pahameele, rõõmu, heakskiidu, kinnituse vm. väljenduseks; sellega reageeritakse sündmustele ja nähtustele kõige enne, otsesemalt kui ükskõik millise muu kõnekäänu või vanasõnaga. Tihti, eriti hüüatuste puhul, tekib see just kui isenesest, tahtmatult, reageerimisena antud nähtustele. Ülesehituselt võivad nad olla väga mitmesugused, alates kõige lihtsamast, ühesõnalisest hüüatusest ning lõpetades pikema küsimuse-vastuse kujulise väljendiga, mis esineb tihti juba dialoogi kujul. Paljudel juhtudel võib noteerida ka alliteratsiooni ning lõppriimi.

Kõneldes rahvast ning andes edasi rahva kõnet on Kreutzwald tihti kasutanud neid rahvasuus väga igapäevaseid väljendeid. Kreutzwaldi tekstis tunduvad nad orgaaniliselt seotud olevat muu lausega; tihti on sellega saavutatud rahvakeelele omane elavus. Kreutzwald on seda rahvakeelele iseloomulikku võtet osanud meisterlikult ära kasutada.

Sageli võivad esineda selliste vahemärkustena või hüüatustena pöördumised jumala, taeva jne. poole. See kajastab omaaegset pruuki, kus seda esines väga tihti, kuigi ka tol ajal seda enamasti ei võetud sõnasõnalisel tähenduses. Kreutzwaldil esineb selliseid pöördumisi ja vahemärkusi võrdlemisi rohkesti, näit.: „Et meie kohhal — J u m m a l o l g u t ä n n a t u d ! Narrilasi ei olle, sellepärrast võime sulgemata suga nende kombeid malida” (N, lk. 43)

Kui arvestada veel, et Kreutzwald on esitatud väljendit kasutanud satiirilises loos vanameelsetest, rumalatest inimestest, siis on ta sellise vahemärkusega püüdnud edasi anda osalt nende „narrilaste” kõnepruuki (meenutab parodeerivalt Jannsenit, kellele sellised väljendid olid omased), osalt ta aga naeruvääristab seda „tõsist” fraasi (kas teadlikult või mitte). kasutades seda sellises satiirilises jutus.

Kreutzwald on hoolikalt valinud, kelle suhu asetada vagatsevad fraasid, et selle kaudu paljastada neid, kes oma kiskjanägu fraaside maski taha püüavad peita. „Reinuvader Rebases” opereerib selliste vagatsevate väljenditega kõige rohkem „nimikangelane” ise — kaval, kiskjalik, jultunud silmakirjatseja. Seda teeb rebane tihti selleks, et tema valelik jutt oleks nagu „pühitsetud”, et seda seetõttu rohkem usutaks. Näit.: „T ä n o J u m m a l a l e ! ma siiski nälga ei näinud” (RR, lk. 54) või: „Parrem tunnistan üllekohtselgesti, ja ehk kül, J u m m a l p a r r a k o ! sugulaste ja sõbrade peale kaebust tõstan, siiski parrem ilmlik tülli kui iggavene põrgupiin teises ilmas” (RR, lk. 56). Nii näitab Kreutzwald, kuidas vagade sõnakõlksude taga peitub salakaval kiskjaloomus.

Kui võrdluseks Kreutzwaldi suhtumisele sellistesse fraasidesse vaatleme teise toleaege tuntu kirjamehe Joh. V. Jannseni kirjutisi, tema keeletarvitust, siis näeme, et Jannsen on selles suhtes hoopis teistsugusel seisukohal. Ka Jannsen kasutab selliseid pöördumisi jumala poole võrdlemisi ohtralt, tihti ta otse tsiteerib piiblit, kuid

seda mitte vagatsevate fraaside ja piibli paljastamiseks, vaid papi-meelsuse propageerimise eesmärgil.¹

Mitmesuguste nähtustele või asjadele, mis tekitavad inimeses imestustunde, reageeritakse tahtmatult mingi lühikese hüüatuse või küsimusega, eriti kui selline nähtus on esile kerkinud järsku ning ilmekalt. Nii väljendavadki väga paljud kõnes tavaliselt esinevad hüüatused ja retoorilised küsimused imestust, kusjuures see imestus võib olla mitmesuguste eri varjunditega, näit.: „V a t a i m m e t ! mis ta seal näggi!” (RR, lk. 7), s. o. puhas imestus nähtu üle, kuigi see antud juhul pole vahetu vastukaja sellele, vaid rohkem hilisem ümberjutustus.

Hüüatuse tähenduslik varjund on enamasti seotud tekstiga, milles ta esineb, kuna hüüatus ise aitab selle mõtet eredamalt ning elavamalt esile tuua, kuulaja tähelepanu koondada, näit.: „K a s s a i m m e t n ä ä d ? teie julgete mino vasto tõrkuda!” (RR, lk. 74). Imestus on siin segatud pahameelega, mida aitab esile tuua just küsimusekujulisele hüüatusele järgnenud osa. Hüüatus ise väljendab ka usumatust.

Imestusele võib olla lisatud ka teatud irooniat, näit.. „V a t a i m m e t ! kui süggav põhhi waggast jooksva weel on!” (RR, lk. 103). Hüüatusele on lisatud vanasõnast ümbertehtud kõnekäänuline väljend (vns. v a g a v e s i, s ü g a v p õ h i). mis antud juhul annab iroonilise varjundi. Kogu väljendi koos vanasõna meenutava lisandiga on Kreutzwald Goethe tekstile juurde lisanud.

Siirast kokkumist ja imestust väljendab järgmine näide, samuti Kreutzwaldi poolt täiendusena lisatud: „T u l l e a p p i t a e v a s, k u d d a t e i ä h h i t e j a l ö e t s u t e ? ” (RR, lk. 17)

Vahemärkused kõnes (ka kirjas) võivad esineda pöördumistena kuulaja (kirjas lugeja) poole. Seda kasutatakse ka tähelepanu koondamiseks järgnevalt esiletöötavale mõttele. Sellist võtet kasutab ka Kreutzwald, näit.: „Nõnda mõtles iggamees Narrilaste maal, a g a k u u l g e, mis siiski sündis!” (N, lk. 44).

Selline selgitav, oma suhtumist väljendav või järgnevale mõttele tähelepanu koondamiseks kasutatud kõrvalepõige võib esineda kõnes, kuid tihti me seda kõnes ei väljenda, kuigi mõtleme nii. Sellist olukorda on Kreutzwald suutnud õnnestunult edasi anda, näit.. „I k k a t a g a p a r e m, mõtles mõnigi kuulaja. N ü ü d l ä h e b l u g u l a k k a ! ” (MP, 1865/36)

Ülaltoodud kõnekäänd esineb rahvasuus tihti sel juhul, kui midagi on halvasti minemas. Sõna p a r e m esineb siin otse vastupidises tähenduses. Seda kinnitab veelgi esimesele hüüatusele järgnev teine kõnekäänd (n ü ü d l ä h e b l u g u l a k k a).

Hüüatuste kujul esinevad ka hoiatused, hurjutused, sajatused ja ähvardusedki, näit.: „T ü h h i s a [a] g o s u l l e k ä t t e t a s s o m a ” (RR, lk. 93), „K ü l m a s o n a h k a s i i s s o e n ! ” (RR, lk. 128), „M i s t e t ü h j a k a e b a t e ! ” (RR, lk. 3)

¹ Vt. Joh. V. Jannsen, Uus variser ehk ilma kõrtsita ja kõrtsiga küla, Tartu, 1929, lk. 3 või 5.

Käsk ja keeld, eriti kui nad on antud afekteeritud olekus, esinevad ka hüüatusekujulisena. Sageli on nad veidi robustsed, näit.: „Hints! pea lõuad kinni” (RR, lk. 4). „Kui ei tahha: siis minge oma prausti ja piiskopiga seltsis põrgu!” (RR, lk. 74)

Rahvapäraste retooriliste hüüatuste ja vahemärkuste esinemise poolest tuleb mainida eeskätt „Reinuvader Rebas”, kus on eriti palju dialoogi. Samu võtteid on Kreutzwald kasutanud ka autori-poolses tekstis. Väga tihti on sellised hüüatused ja vahemärkused „Reinuvader Rebases” Kreutzwaldi poolt juurde lisatud, näiteks viimane näide tervikuna, kuid esineb ka tõlgitud hüüatusi, küsimusi jne. (näiteks eelviimased kaks tsitaati)

4.

Kreutzwald on kasutanud oma teostes väga mitmesuguseid fra-seoloogilisi väljendeid, kordusi ja antonüüme, mida kuuleme ka rahva igapäevases kõnes. Rahvasuus on välja kujunenud hulgaliselt piltlikke ütlusi, mida kasutatakse kõne ilmekamaks, mõjuvamaks ja kunstilisemaks muutmise eesmärgil. Selliseid piltlikke väljendeid, retoorilisi hüüatusi ja küsimusi nimetamegi kõnekäändudeks. Kõne-käänud, kuigi nad on rahvapärased ja kajastavad rahva suhtumist ühte või teise nähtusse, pole ometi õpetlikud. Suur osa neist on üles ehitatud piltlikkusele. Pildi kaudu tuleb nähtus hoopis reljeefsemalt ning ilmekamalt esile, kui seda suudaks anda lihtne ümberjutustus.

Kreutzwald on kasutanud mitmesuguseid piltlikke väljendeid võrdlemisi rohkesti ja enamik neist on rahvapärased. Ta on neid kasutanud kas otseselt samasugusel kujul, nagu nad esinevad rahvasuus, või teksti vajadustele vastavalt veidi muudetuna, näit.: „Peeter Mõistand ja noor koolmeister seisavad vana Põllupapi meeles nüüd palju halvemas hinnas kui enne seda; must kass oli nende vahahele oma saba pistnud” (MP 1870/48)

Kreutzwald on siin ühes lauses kasutanud koguni mitut piltlikku väljendit: kellegi meelest hinnas olema — s. o. olema kellegi meelest lugupeetud, austatud; musta kassiga seotakse rahvatraditsioonis tavaliselt riidu, pahandust, tüli jne., öeldakse must kass on nende vahelt läbi jooksnud.

Rahvasuus on tuntud ilmekas piltlik kõnekäänd pärleid sigade ette viskama, mis tähendab, et midagi väärtuslikku pakutakse kellelegi, kes seda pole ära teeninud või kes sellest aru ei saa ega oska hinnata. Ka Kreutzwald kasutab seda: „ sest et temal lusti ei olnud kallid pärlid sigade ette heita” (MP 1867/42) Rahva tarvituses esineb see kõnekäänd tihti ka võrd-lusena. Väljend ise on pärit piiblist, kuid tabavuse ning piltlikkuse tõttu rahvasuus kodunenud. Selliseid üldtuntud piltlikke kõnekäände esineb Kreutzwaldil palju.

Kreutzwald on kasutanud ka selliseid üldtuntud idioome nagu tee-sõnaga seotud väljendid, kus tee-sõna ise on ülekantud tähen-

duses, näit.: „Armas Hans, ma kardan, et sa kõnnid laial teel” (MP 1865/44) või „kül nüüd Kalendriluggejad mõtlevad, et ni[i]-suggune tõsine sõbralik no[o]mimine kõik eksijad õigele teele taggasi sai juhatama” (N, lk. 46) või „mees võib oma teed minna” (RR, lk. 107) Ülaltoodud näidete puhul ei olene väljendite tähendus põhisõnast, vaid just täiendsõnast. Piltlikkus pole siin, nagu üldse idioomide puhul, eriti oluline, kuid sõnad on omavahel nii tihedalt seotud, et eraldi võetuna nende summa ei anna terviku mõistet.

„Reinuvader Rebases” on eriti palju selliseid väljendeid, millega on tahetud edasi anda, et Reinuvaderi kuritegelikkusel peab tulema lõpp, näit.: „Küll ta ükskord ka oma teenitud palka saab leidma” (RR, lk. 102) või „Sinu w a k o n k u h j a g a t ä i s” (RR, lk. 99). Siingi on Kreutzwald kasutanud rahvapäraseid kõnekäände, samuti rebase hädasoleku puhul, mida on väga mitmeti väljendatud, näit.: „Nüüd on w a n a l e l l e i l i s !” (RR, lk. 89) või „Teie auo, ello ja warra, kõik on k i m p u s” (RR, lk. 89) või „Nüüd o l l i k a w w a l m e h h i k e l õ k s u s” (RR, lk. 46) või „m u l o n k i b b e l u g g u k ä e s” (RR, lk. 93). Kõik need ülaltoodud rahvapärased piltlikud väljendid, millega on iseloomustatud üht või teist olukorda seoses rebasega, on Kreutzwald omalt poolt teost mugandades juurde lisanud, samuti ka kolm järgnevat näidet „Reinuvader Rebasest” Kõik nad on meie rahvapärases fraseoloogias tihti esinevad väljendid.

Et rebane oli palju kurja teinud, siis soovivad ta vaenlased teda näha võllas, soovivad talle o t s a t e h a. Seda soovi on Kreutzwald väljendanud piltlikult mitmel viisil: „ . m a t a h h a n t a t o s s u w ä l j a w õ t t a j a p i k k a i l l u l e k o r r a g a o t s a t e h h a” (RR, lk. 49) või „Tema n a h k p e a b õ r r e l e s a a m a” (RR, lk. 88).

Kui mingi lootus ei täitu või mingi asi ebaõnnestub, siis kasutab Kreutzwald tavaliselt selles mõttes väljendit t u u l d e m i n e m a : „S a a t k e t ü h j a d m u r r e d t u u l d e , a r m a s l e l l e p o e g !” (RR, lk. 90, 91).

Seegi väljend esineb korduvalt kõigis käsitletud Kreutzwaldi teostes, „Reinuvader Rebases” on see tavaliselt muule tekstile Kreutzwaldi enese poolt juurde lisatud. Raha raiskamise kohta esineb ka v e t t e v i s k a m a (MP 1867/59)

Rahva igapäevases kõnes, aga ka rahvaluules on üldtuntud korduste tarvitamine. Nad aitavad muljet intensiivistada, kinnitada, kuid erivarjundina võivad anda ka mingi kindla, püsiva, lõpetatuse tooni. Väga laialt kasutatakse rahvasuus ükskõik millistest sõnadest moodustatud kordusi, mis aitavad süvendada mingit kindlat omadust, vajadust jne., näit. m i s v a j a , t u v a j a (H II 31, 227 (2) — Otepää), n a l i i k s n a l i (H II 31, 623 (54) — Otepää). Kreutzwald kasutab seda rahvakeelele omast võtet üsna tihti, eriti aga kordust s a a g u m i s s a a b, näit.: „S a [a] g o m e i e k õ i g i s t , m i s s a a b , m i n o s ü d d a l o d a b õ n n e” (RR, lk. 92)

Veel rohkem kui võrdlusi on Kreutzwald kasutanud antonüüme (s. o. tuuakse kõrvu kaks vastandit), näit.: „Teie pärast läheksin

tulde ja vette" (RR, lk. 19) või „Kõik, mis elus juhtub, olgu hea ehk paha, must ehk valge, sirge ehk kõver peab aearaamatus oma kohta leidma" (MP, 1869/41)

Rahvapäraste piltlike kõnekäändude poolt on vaadeldud teostest kõige ilmekamad „Reinuvader Rebane" ja pealkirjata kalendrijutt, nimetatud „Mihkel Põllulapi looks" „Reinuvader Rebase" puhul on tähelepanev asjaolu, et Kreutzwald on teose kohandamisel meie oludele suurel hulgal rahvapäraseid kõnekäände omalt poolt juurde lisanud.

*

Kreutzwaldi on õigusega peetud omaaja parimaks eesti keele väljendusvõime tundjaks. Tema hea rahvakeele tundmise üle võib otsustada ka ta ilukirjanduslike teoste keelega tutvumisel. Paremini kui ükski teine 19. sajandi II poole autor on ta osanud ära kasutada ning edasi arendada meie rahvakeeles peituvaid rikkusi. Kui võrrelda näiteks Kreutzwaldi keeletarvitust Suve Jaani omaga, siis võime märkida tunduvalt sammu edasi keele rahvalikkuse ning ilmekuse suunas. Muidugi ei saa teose rahvalikkuse ainsaks kriteeriumiks pidada fraseoloogia kasutamist.

Tundes hästi eesti rahvaluulet, rahvalikku keelt, on Kreutzwald seda mitte ainult kasutanud, vaid ka edasi arendanud oma loomingus.

Kreutzwald on oma teostes produktiivselt kasutanud ka oma kodumurdele omaseid jooni, sellelt murdealalt pärinevaid sõnu ning vorme. Näiteks esineb tal järjekindlalt seie pro siia, leikus pro lõikus, naudi vara tähenduses (viimane juhuslikult). Samuti tarvitab Kreutzwald tihti oma kodumurdele omaseid väljendeid, nagu näiteks: „ammustas karnapsti! mo naisokese pea nokkaga tükki otsast" (RR, lk. 86). Kreutzwald tarvitab ka sellist praegu juba arhailiseks muutunud väljendit, nagu p ä ä d t o i t m a, näit.. „Kallist wana warra nossides toitsin ma sallamahti oma p ä ä d" (RR, lk. 54).

Kreutzwald esineb ka sõnavara rikastajana. Ta toob meie keelde uusi sõnu, tutvustab ning populariseerib neid oma teoste kaudu. Näiteks „Reinuvader Rebase" 1850. a. trükkis selgitab ta sel ajal uue sõna k u n i n g a n n a (kuningana)¹ tähendust.

Erilises olukorras käesoleva töö seisukohalt on „Reinuvader Rebane", kuna see pole Kreutzwaldil algupärane teos, vaid ümber töötlus Goethe „Reineke Fuchs'i" ja A. Franz Hoffmanni „Geschichte von Reineke dem Fuchs" järgi, kusjuures Kreutzwaldi omapoolsed lisandid on eriti olulised eesti rahvapärase fraseoloogia osas. Enamik teoses esinevast rikkalikust fraseoloogilisest materjalist on täiendavate lisanditena Kreutzwaldi poolt juurde toodud (teoses esinevad eranditult kõik eesti tuntud vanasõnad), osa on ka saksa keelest tõlgitud, kuid seda on tehtud väga oskuslikult ja hästi. Harva

¹ Fr. R. Kreutzwald, Reinowadder Rebbane, Tartu (1850), lk. 49.

kaldub Kreutzwald sõna-sõnalt tõlkima juhtudel, kus see eesti keeles annaks moonutatud mõtte. Tänu sellele on „Reinuvader Rebase” keel omaaja seisukohalt esiletõstmist vääriiv oma voolavuse ning rahvapärasuse poolest. Kohmakalt tõlgitud väljendeid esineb siin üldiselt vähe, näit.: „W a e n l a s e s u s o e t a b a r w a s t k a s s o a n d j a p u [u]” (RR, lk. 6), mis Hoffmannil esineb kujul „F e i n d e s M u n d f r o m m t s e l t e n” Otseselt on kord tõlgitud ka sõna Grossvater: suur isa pro vanaisa. Sama viga esineb kord ka tema teises jutustuses „Paar sammukest rändamise teed” (vt. lk. 3)

Tänu sellele, et Kreutzwald on hoolega jälginud rahva igapäevast keelt ning rahvaluulet, on ta keel rikas ning rahvalik, kuigi tol ajal polnud veel välja kujunenud eesti kirjakeelt ega proosastiili. Kreutzwaldi osa eesti ilukirjandusliku keele arendamisel tuleb hinnata kõrgelt.

НАРОДНАЯ ФРАЗЕОЛОГИЯ В ТВОРЧЕСТВЕ Ф. Р. КРЕЙЦВАЛЬДА

И. Сарв

Кружок Эстонской литературы и фольклора. Руководитель доц. Э. Лаугасте

Резюме

Ф. Р. Крейцвальда справедливо считали одним из лучших зна-токов эстонского языка. Язык его художественных произведений убедительно говорит об этом. Крейцвальд, хорошо зная эстонскую народную поэзию, ее язык, характерные для нее выражения, не только использовал все это в своих произведениях, но и развил дальше.

Используя в своих произведениях характерные для устного народного творчества сравнения, Крейцвальд органически связывает их с контекстом, причем путем придачи им дополнительных оттенков он добивается расширения их значения по сравнению с тем узким значением, которое они имели в народной поэзии.

В основу некоторых своих художественных произведений Крейцвальд положил произведения немецких писателей («Reinuvader Rebane», «Paar sammukest rändamise teed»). Но при переводе этих произведений он пользовался эстонскими пословицами и поговорками, а также выражениями, характерными для эстонской народной поэзии.

Особенно мастерски пользуется Крейцвальд пословицами и поговорками; он употребляет их и в речи автора и вкладывает их в уста своих героев, причем всегда тщательно взвешивает, в чьи уста вложить то или иное выражение. Такой прием дает ему возможность характеризовать своих героев, также и их язык.

Описывая народ и передавая народную речь, Крейцвальд использовал многие встречающиеся в народной речи риторические восклицания, вопросы. Все эти выражения тесно связаны с контекстом и воспринимаются как единое целое.

В народной речи употребляются образные выражения, которыми пользуются для придания речи большей выразительности. В произведениях Крейцвальда часто встречаются подобные-же выражения. В некоторых случаях Крейцвальд употребляет их в несколько видоизмененной форме.

Благодаря тому, что Крейцвальд хорошо изучил устное народное творчество и язык простого народа, язык его художественных произведений богат и народен.